

Om skigarder, dialektenes primat og talemålets forvitring

I en debattartikkel i *Aftenposten* 22. februar 2020 tok skuespilleren Per Tofte fatt i det besynderlige – og særnorske - forhold at "alle" skuespillere insisterer på å bruke sin egen dialekt på scenen. Tofte mener dette er et problem, og i artikkelen gir han en lavmælt og instrumentell begrunnelse for hvorfor han mener dette. Tofte medgir at dette er et ømtålig tema, samtidig som han konkluderer med at tiden bør være moden til at vi nå tør diskutere hva som vinnes og hva som tapes med dagens dominerende dialektpraksis.

Per Tofte er ikke alene om sin bekymring. Selv tok jeg opp fenomenet i et brev til Språkrådet i oktober 2018. Mitt utgangspunkt var en artikkel i Språkrådets kvartalskrift *Språknytt* nr.3/2018, som inneholdt et intervju med Ola E. Bø ("Teaterfilologen", s.6-9).

Bø kunne her blant annet fortelle at "Dagens praksis på de fleste norske teaterscener står i skarp kontrast til den normative funksjonen teaterspråket tradisjonelt har hatt i europeisk teater". Bø fremholdt videre at "språk er makt, og at scenespråket må ta stilling til de språklige maktforholdene i samfunnet". Det fremgikk av intervjuet at "å ta stilling" betyr at man anlegger et gitt ideologisk perspektiv på bruken av dialekter og sosiolekter, eksempelvis ved å "snu hele det språklige hierarkiet på hodet".

Er dette greit? Jeg synes ikke det. Jeg synes heller ikke at det er greit at de holdninger som her – med Språkrådets velsignelse - målbæres, er i ferd med å dominere ikke bare teaterspråket her til lands, men også andre av samfunnets språkarenaer (hvor makt utøves).

Med sin oppfordring til debatt om dialektenes inntog i scenespråket, har Per Tofte beveget seg inn i randsonen av et minefelt som hos oss her i Norge utgjør en hoveddimensjon i en bredere internasjonal debatt om *identitetspolitikk*. Det er en debatt som blant annet har gitt seg uttrykk i distinksjonen mellom begrepsparet "somewheres" og "anywheres", lansert av forfatteren David Goodhart i boken *The Road to Somewhere*. "Somewheres" blir her forstått som heimføinger med identitet bundet til snevre bygdesamfunn (i Norges-litteraturen kjenner vi dette fra det klassiske utsagnet "Du skal vera på Bufast all din dag!" fra Tarjei Vesaas' roman *Det store spelet*). Motsatsen "anywheres" er den urbaniserte og globaliserte verdensborger, med en identitet som er fristilt fra mentale stavnsbånd.

Blant alle identitetsmarkører er *dialektene* den mest sensitive hos oss i Norge. Det er også den som klarest uttrykker en "somewheres"-holdning. Det er en rådende oppfatning her i landet at dialektene er vakre og verdifulle, og fortjener å tas vare på. Å bevare ens hjemstavnsdialekt anses også som moralsk høyverdig, til forskjell fra å "slå om" eller knote. Dialektene er nyttige – dels som kommunikasjonsmiddel i engere nærmiljøer, men fremfor alt som identifikasjonsmiddel. Ikke bare geografisk, men også sosialt, åndelig og moralsk. Slik gjør vår hjemlige dialekt tjeneste som en *skogard* (jfr. Stanley Jacobsens *Skogardvise*), som markerer skillet mellom oss som er innenfor og alle de andre, som ikke er som oss og som helt klart er utenfor.

Vi bør kanskje ikke dra dette poenget for langt? Iallfall er det et poeng som er til dels tabubelagt og beheftet med adskillig berøringsangst. Som illustrasjon, et tilbakeblikk til året 1969:

Stedet er Blindern, Institutt for statsvitenskap, hvor professor Henry Valen, sekundert av den senere sosiologiprofessor Willy Martinussen, foreleser over temaet sosial status. Valen henviser til en amerikansk studie, hvor det listes opp 7-8 parametere eller kriterier for å bedømme en persons sosiale status. Yrke nevnes, inntekt likeså. Andre er utdannelse, alder, bosted, ja endog kjønn. Faglig signifikante faktorer som professoren uforbeholdent applauderer som relevante – inntil han kommer til et siste kriterium: *Talemål*. På dette punkt går den brave professor i fistel: Han skulle piskadausen ha seg frabedt at disse amerikanerne skulle anse noens talemål – som f.eks. hans egen Vesterålen-dialekt – som mindre sosialt akseptabelt enn andre!

Dette kunne professor Valen selvsagt gjerne mene, men han avslørte samtidig sin mangelfulle evne til å skjelne mellom egen meningsytring og et empirisk faktum: Man kan mislike det eller ei, men en persons evne til muntlig å formulere tanker, meninger, observasjoner osv. (det være seg på dialekt eller på det som måtte anses som normert talemål innen vedkommende språksamfunn) er og har alltid vært et forhold som har forlenet vedkommende med større respekt og autoritet enn om denne evnen skulle være fraværende. Vel å merke i de fleste samfunn: Unntaket i så måte er Norge, hvor begrepet "dannet talemål" i nærsagt uminnelige tider har vært søkt omgjort til et fiendebilde, fremfor alt i striden for sosial utjevning. Dette til

forskjell fra kulturnasjoner flest, hvor kulturen inkludert språket fra radikalt og revolusjonært hold ble betraktet som en bastion som skulle vinnes – ikke ødelegges.¹

Lesere av Elena Ferrantes romankvartett fra Napoli-miljøet vil ha merket seg hvordan forfatteren systematisk – nærsagt på hver eneste side – benytter distinksjonen mellom "italiensk" og "dialekt" for å gi dialogene mening og retning. I Italia handler dette om to adskilte kommunikasjons-universer, i motsetning til hvordan vi i Norge har en serie glidende og udefinerte overganger mellom dialekter og mer eller mindre riksgyldige talenormer – alt like sosialt akseptabelt i henhold til den politiske korrekthets katekisme.

For lærere i det norske skoleverket har det alltid vært tabu å rette på elevers og studenters uttale eller talemål for øvrig. Dette riktignok også av velmente og aktverdige grunner, små barn skulle skånes fra medelevers erting og mobbing. Barn skulle få lov til å "være seg selv", og dialekten ble fremhevet som deres viktigste identitetsmarkør. Normert eller "dannet" talemål ble ofte ansett som suspekt, og selve ordet "dannet" var lenge et skjellsord. Jeg minnes at min egen norsklektor i gymnaset (som selv førte et relativt sobert normert talemål) aldri klarte å si ordet "dannelse" uten å gardere seg med et "såkalt" foran. Landets dominerende kulturspreder NRK, som tidligere lenge hadde gått i bresjen for bruken av normert nynorsk talemål, ble fra 1970-tallet av stadig mer og mer preget av dialektbruk. På 1980-tallet – da de fleste hadde innsett at nynorsken ugjenkallelig hadde tapt kampen om noensinne å kunne bli et levende talemål – lanserte landets målstrevere slagordet "snakk dialekt – skriv nynorsk!" Dette utløste en utvikling som både NRK og skoleverket med iver oppmuntret til.

NRK-TV viser undertiden gamle nyhetssendinger, underholdningsprogrammer, debattprogrammer, reportasjer, intervjuer m.v. fra 1960-70-årene. Det mest iørefallende i forhold til tilsvarende programmer i dag er hvor mye saktere og tydeligere folk den gang snakket – uansett målform eller målføre. Et generelt trekk ved talemålet i dagens Norge er at folk ikke bare snakker fortere og mer utydelig (slurv, mumling) enn for 50-60 år siden, men at det også er skjedd en merkbar utvikling med nedbryting/oppløsning av dialektmønstre (ordvalg, grammatikk, syntaks – i tillegg til en tiltagende "kontaminering" fra så vel norsk riksmål som fra fremmedspråk, i første rekke engelsk).

---

¹ Dette gjaldt ikke minst i Sovjetunionen, hvor revolusjonens program om å "løfte massene" i kulturell henseende også omfattet et språklig dannelsesprosjekt.

At dette er eller har vært en *villet utvikling*, er kanskje å ta for hardt i. Det er iallfall en utvikling som i tilbakeblikk må sees som en logisk og nærmest uunngåelig konsekvens av den språkpolitikk som Norge gjennom flere generasjoner har ført, med utdanningssektoren (skoleverket) og NRK som hovedarenaer og drivere.²

Et pussig fenomén som i senere år har gjort seg stadig mer gjeldende i media, er den påfallende bruken av flere ulike dialekter innenfor kontekster eller sosiale relasjoner hvor dette ikke synes umiddelbart naturlig eller troverdig. Dette forholdet – som Per Tofte i ovennevnte artikkel påpeker for teaterscenens vedkommende - gjelder ellers spesielt i spillefilmer, TV-serier og reklamesnutter. Her opplever vi gang på gang at rollefigurer som fremstiller personer i nære relasjoner (foreldre/barn, søsken seg imellom, naboer/venner i tette nærmiljøer) snakker to eller flere markant ulike dialekter, notabene uten at det av sammenhengen er åpenbart at dette er et selvstendig poeng med en tilsiktet effekt. At foreldre, barn og søsken snakker forskjellige dialekter er selvsagt noe som forekommer i virkelighetens verden – Norge er et samfunn med en viss grad av geografisk og annen mobilitet (også med hensyn til familiestrukturer) – men fenoménet er likevel såpass uvanlig at det er noe man som TV-titter eller kinopublikum umiddelbart registrerer, med den effekt at oppmerksomheten distraheres fra handling og budskap for øvrig.

Dermed melder spørsmålet seg, hvorfor gjør sceneinstruktørene og filmskaperne dette? Er det for å favne sine målgrupper vidt, for å fremstå som inkluderende og ikke-diskriminerende ("Alle skal med")? Har vi å gjøre med en konspirasjon for å målbære et bestemt ideologisk eller pedagogisk program? Er det for å demonstrere den oppfatning at talemålet – det være seg i form av normerte utgaver, dialekter eller sosiolekter – ikke betyr eller bør bety noe som helst? Og følgelig, indoktrinere sitt publikum i den samme oppfatning? Er de ute etter å bryte ned, gjennom språklig nihilisme, sitt publikums bevissthetsnivå og kritiske sans? Kan det (skrekk og gru!) skyldes mangel på kompetente skuespillere – at dagens norske skuespillere rett og slett aldri har lært seg å snakke annet enn dialekt? Eller er det ren og skjær åndsforlatt sløvhet – en konsekvens av at folks talemål inkludert dialektene allerede er så forvitret at teaterinstruktører, filmskaperne, regissører og reklamefolk rett og slett ikke er klar over hva de gjør?

---

² NRKs rolle som trendsetter er åpenbar, men også målbruken i TV2 (som først kom til i 1992) utviser de de samme trekk.

Det siste har formodningen mot seg, som juristene sier så vakkert. For en sølle legperson gjenstår da kun ett spørsmål: "Hva – om noe - mener Språkrådet om saken?" Det var dette spørsmålet jeg tok opp i min ovennevnte henvendelse til Språkrådet i oktober 2018. Og fra dét hold har det hittil vært dørgende tyst.